

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА КОРЕЛАЦИЯТА ЛИЦЕ –
БЕЗЛИЧНОСТ – ЗАЛОГ**

Здравко Минчев
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ON THE QUESTION OF PERSON – IMPERSONALITY –
VOICE CORRELATION**

Zdravko Minchev
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This research aims at revealing the relation between the grammatical categories of person and voice in modern Bulgarian language. We have made an attempt to display their dependency on the category of impersonality and we also offer some notes on their relation to transitivity.

Key words: impersonality, voice, transitivity, person, personality

Дискусията около същността на залога в българския език се води от десетилетия и представлява ключов момент при определянето на статута на редица езикови явления, като преходност, пасив, лице на глагола, персоналност, имперсоналност и т.н.

Основните гледища около дефиницията на категорията залог и същността на пасива се делят на две – една част от учените смятат, че залог има при всички глаголи, а друга, много малка част – че залог имат само личните глаголи. По споменатите въпроси работят учени като А. Теодоров-Балан, Л. Андрейчин, С. Георгиев, И. Куцаров, С. Стоянов, П. Пашов, К. Мирчев.

Разминаването се корени в различното разбиране на лицето, което присъства в определението за залог – като релевантно във формално, граматично отношение или като релевантно също така в семантично и логическо отношение. Ако за глагола е достатъчно да има граматическо лице, за да изразява залог, то тогава наистина всички глаголи изразяват залог, независимо от това дали са лични, или не. Според нас обаче проблемът се разглежда в известна степен

едностранчиво. Виждането си по въпроса сме изложили в статията „За така наречения имперсонален пасив“, където сме дали и по-точна дефиниция на инварианта на залога, а именно, че залог е *категорията, която изразява отношението между изразеното от даден личен глагол действие и подлога, представен от глаголното окончание за лице* (Минчев 2005: 161). Тук ще продължим разсъжденията си по тази тема, като ще се спрем на връзката на залога най-вече с имперсоналността, за която смятаме, че представлява микрополе в рамките на функционално-семантичното поле на персоналността.

I. Лице и залог

За да има отношение на пасивен залог, е нужно да са изпълнени едновременно две условия – глаголът да бъде личен и да бъде преходен. Ако първото условие не е налично – няма залог като цяло; ако не е налично само второто – залог има, но той не е пасивен. Това обаче не са единствените възможности за взаимодействие между персоналността и преходността. Нека изследваме четири различни глагола, за да докажем това. Глаголът *лежа* е личен и непреходен, глаголът *мързи (ме)* е безличен и (поне на синтактично равнище) преходен, *поставям* е личен и преходен, а *вали* безличен и непреходен. Форми като **лежан съм*, **мързян съм* и **валян съм* са невъзможни в нашия език, но формата *поставен съм* е съвсем приемлива за естествения носител на езика. Това е и единственият случай, в който сме свидетели на едновременно присъствие на признаците преходност и персоналност в семантиката на глагола (вж. таблицата по-долу). Независимо какви са по-дълбоките причини за този феномен, факт е, че всички глаголи в съвременния български език се държат по аналогичен начин, когато „се тестват“ през тази призма:

	Преходен	Непреходен
Личен	+ ПАСИВ <i>поставям</i>	– ПАСИВ (+КВАЗИПАСИВ) <i>лежа</i>
Безличен	– ПАСИВ <i>мързи ме</i>	– ПАСИВ <i>вали</i>

Следователно не *преходността*, а *персоналността* е ключовият фактор за образуване на залогови отношения^{1,2}; докато *преходността*³ е фактор само за развитие на пасив при личните глаголи – нещо, което по принцип никой не оспорва. В резултат на това продължаваме да твърдим, че залогът не е категория, която обхваща всички глаголи в българския език, а само онези, за които е изпълнено условието да са лични. Това напълно съответства на повечето схващания в родната лингвистика, че залогът представлява отношение между глаголното лице, от една страна, и действието или глаголния субект, от друга. Повечето авторитетни мнения по въпроса обаче са, че независимо от наличието на лице/субект всички глаголи имат деятелен залог, а само преходните добавят страдателен. Тук твърдим нещо доста по-различно – залог имат само личните/субектните глаголи, а безличните нямат нито деятелен, нито страдателен залог – те са „беззалогови“, тъй като според нас значение за формиране на залогови отношения (активни и пасивни) има наличието на реален субект – вършител на изразяваното от глагола действие.

II. Лице и квазипасив

Както сме споменавали и в предишни свои изследвания, фактът, че не само преходните лични глаголи образуват пасив, но дори непреходните лични формират квазипасив (наричан още безличен или им-

---

¹ Срв. схващането на А. Б. Летучий, че *в типичния случай („в каноническом случае“)* преходните глаголи имат не само пряко допълнение, но и подлог (Летучий 2010, ел. източник)

² Срв. също мнението на Е. Ю. Иванова, че *именно агентивните конструкции са способни да формират по-голямата част от залоговите и „квазизалоговите“ преобразования* (кавичките са на авторката – б. м. З. М.) (Иванова 2009: 68).

³ По думите на Хопър и Томпсън обаче *преходността включва [...] съзнателната дейност на агента (the conscious activity of the agent)*. И още: *преходността [...] по необходимост включва най-малко двама участници, както и изобищо никакъв преход (transfer) не може да се получи, ако няма най-малко двама участници* (вж. Хопър и Томпсън 1980: 251 – 252). Изцяло се солидаризираме с това становище и смятаме, че така косвено авторите показват, че за наличието на залог е нужен и деятел, а отделно за страдателен залог се добавя и втори участник. Не би било логично да твърдим, че за пасив са нужни двама участници, а за актив не е нужен нито един, защото в граматиката елементите се добавят един по един и всеки добавен или отнет елемент носи промяна в граматичното значение. Следователно ако от двамата налични участници в пасив вземем единия, ще получим актив, ако отнемем и втория, ще неутрализираме залоговото значение на глаголната форма.

персонален пасив), доказва недвусмислено ключовото значение на персоналността за формиране на залогови отношения. Нека разгледаме това явление по-подробно.

Глаголите с пряк обект в диатезата (т.е. преходните глаголи) образуват пасив, като семантичната роля на обекта запълва подлога. Глаголите без пряк обект в диатезата (т.е. непреходните глаголи) също образуват пасив – т. нар. „имперсонален“ пасив, или „квазипасив“, като в позицията на подлога в тези случаи липсва обектна семантична роля „пациенс“ – тя се запълва обикновено от изрази с обстоятелствен характер, непряко допълнение, а нерядко остава празна. Например:

1. **В ресторанта** е проникнато през задната врата – подчертаният израз е обстоятелствено пояснение.

2. **На студентите** е подсказвано през мобилен телефон – подчертаният израз е непряко допълнение.

3. **∅** Пушено е и е нито до много късно – подчертаният символ демонстрира празна позиция на подлога.

И в трите случая виждаме демонстрация на липса на семантична роля „пациенс“ в позицията на подлога, тъй като поначало съответните глаголи нямат обект в диатезата, т.е. непреходни са – нямат пряко допълнение, което в пасив да „се превърне“ в подлог. **Непреходността обаче не им пречи да образуват форми за страдателен залог**, които, макар да са стилово силно маркирани, в последното десетилетие добиха много висока фреквентност и са особено характерни за разговорния, публицистичния, а дори и за официално-деловия стил. Те присъстват трайно в езика на медиите от всички типове, в езика на политиците и на обикновените хора. Понякога изрази с квазипасив се срещат и в научни студии.

Тъй като естеството на образуване на пасив предполага единствено обектът на действието (в позиция на подлог) да управлява граматически сказуемото, то в квазипасив липсата на обект в подложна позиция реално оставя сказуемото без субординатор. Това от своя страна води до употреба на безлична форма на глагола – такава в немаркираните трето лице, единствено число и среден род (който е формално маркиран, но семантически неутрален). Обект на действието всъщност в такива изречения има – това е денотатът на лексемата, която запълва подлога (вж. приведените примери). Този обект същевременно е и комуникативно-прагматичен субект на изказването (вж. Бондарко 1992: 44 – 45). Всъщност изразите „в ресторанта“ и „на студентите“ са теми на изреченията (съответно представляват предмети, субекти на съждението), следователно комуникативно най-важните

елементи на изказването. Там, където позицията на подлога остава празна, в ролята на тема влиза самият безличен/безсубектен предикат.

III. Безличност и преходност

Нека разгледаме в повече детайли и безличните преходни глаголи и се опитаме да разкрием защо те нямат способността да формират пасив, макар поне на формално равнище да изглежда, че имат пряк обект.

Това са глаголи от типа *мързи (ме)*, *втриса (ме)*, *дострашава (ме)*, в чийто логически пласт не присъства вършител, т.е. граматически те са безлични – винаги са в трето лице, единствено число (а също и среден род, например при перфект – *мързяло (ме) е*).

Преди да продължим с анализа, нека се спрем на едно уточнение, което смятаме за основополагащо в разбирането на категории като лице и залог и понятия като преходност, пасив, безличност. Става дума за отношенията между термините действие, състояние, субект, подлог, пряко допълнение, вършител, получател и експериентор.

И така, за действия приемаме онези динамични признаци, изразявани от глаголите, които имат за свой източник някакъв предмет (в най-общия смисъл на думата това може да бъде човек, материален обект или абстрактно явление) от действителността и в някои случаи попадат върху друг предмет от действителността. Първия от двата предмета ще наричаме вършител, а втория – получател на действието. Обикновено вършителят е подлог в изречението, а получателят е пряко допълнение. В страдателен залог получателят заема подложната позиция.

За състояния приемаме всички емоционални, душевни или физически положения, при които предметът не извършва някакво наблюдаемо действие, а по-скоро има статично отношение към тях. Това се изразява от глаголи като *мисля*, *мечтая*, *принадлежда*, *страдам*, но също и *мъчно (ми) е*, *студено (ми) е*, *спи (ми) се*, *дострашава (ме)*. При част от тези състояния – *мъчно (ми) е*, *мързи (ме)* – динамичният признак, изразяван от глагола, като че ли не е причинен от субекта, той не е точно вършител, а по-скоро изпитва върху себе си или вътре в себе си едно неконтролируемо чувство. В такива случаи не говорим за вършител, а за експериентор. Експериенторът също обикновено заема позиция на подлог, но понякога го срещаме в безлични конструкции като току-що споменатите.

Субект е логическо понятие и с него означаваме както вършителя, така и експериентора, т.е. то проявява независимост в отношение-

то си към действието или състоянието, като може да се отнася до всяко от двете. Обикновено субектът в изречението се изразява от лексема в подложна позиция (*Петър шофира добре*). В страдателен залог при глаголите с вършител субектът може да бъде в позицията на непрякото допълнение (*Крадецът бе заловен от полицаите*), а при деятелен залог на глаголите с експериентор субектът може да се срещне както в подложна позиция (*Девето се терзае за болната си майка*), така и в позиция на пряко допълнение (*Достраша ме*). Именно последният случай представлява интерес за нашето изследване. И докато при *терзая се* състоянието е породено от външни за субекта експериентор причини, но все пак е иницирано от него (от субекта) и изглежда в някаква степен контролируемо⁴, то при *дострашава (ме)* независимо от външните причини субектът не контролира състоянието и не се самоосъзнава като негов причинител. Ето защо говорещият „изоставя“ възможността да запълни подложната позиция (която поначало е най-типична за субекта) и предпочита да „разположи“ субекта в по-задна позиция, където да го отдалечи от фокуса на изказването. Това е позицията на прякото допълнение. Спомената прагматична промяна в синтактичния пласт обаче не води до смислова промяна, т.е. това, че е в типична за прекия обект позиция, не прави от субекта експериентор „по-малко“ субект. Бихме нарекли това синтактично положение мнимо допълнение, а характеристиката на такива глаголи – мнима преходност: структурно това е преходен глагол с пряко допълнение, смислово обаче няма действие или състояние, което да „прехожда“ от някакъв субект към някакъв обект. Състоянието се осъзнава като породено „от нищото“ или „самопораждащо се“ вътре в субекта експериентор, без да има движение към друг предмет от действителността.

Затова и при този тип глаголи не се наблюдава трансформация към пасив, защото в прякодопълнителната позиция няма семантически получател (логически обект) на някакво действие, а семантически експериентор (логически субект). Това е ситуация, в голяма степен реципрочна на забелязаната от А. В. Бондарко, за която той пише, че *в пасивните конструкции, където подлогът се проявява като носител на значението на обект на действието [...], той може да се тълкува не само като обект на действието, но и като субект на състоянието*⁵ (Бондарко 1992: 43). В разглеждания от нас случай, тъкмо напро-

---

⁴ За признака контролируемост на действието вж. Иванова 2009.

⁵ Преводът от руски и английски език тук и навсякъде в статията е мой – З. М.

тив, синтактичният обект на действието може да се разглежда и като негов логически субект.

Друга особено важна причина за липсата на страдателни форми при този вид конструкции е отсъствието на вършител. Страдателните форми изискват най-напред личен глагол, за да възникне залогова зависимост, а после и преходност, за да възникне пасив. Преходността на свой ред предполага двустранни отношения, двуаргументен предикат – с начална и крайна точка на движение на динамичния признак (например *Просякът нарами чувала; Богатият ограбва бедния; Оркестърът засвири симфония; Учениците мразят математиката; Бедността озлобява хората*). При едноаргументните предикати – лични непреходни глаголи от типа *спя* или нелични преходни глаголи от типа *мързи (ме)* – няма действие или отправна точка, или крайна, не се намира в положение на „прехождане“ и следователно пасив е или невъзможен, или – ако възникне (както е случаят с квазипасив) – неговата форма и семантика се различават от тези на пасива, образуван от лични преходни глаголи.

Изложеното по отношение на преходността на разглежданите безлични съчетания съответства и на възприетата от Бондарко (според теорията на П. Хопър и С. Томпсън) 10-степенна скала за определяне степента на преходност на глаголите (вж. отново Бондарко 1992: 23). Без да разглеждаме детайлно основанията за съществуване на тази скала, както и йерархията на включените в нея признаци, ще се задоволим да изложим само, че в съгласие с нея безличните преходни глаголи в българския език се отличават с изключително ниска степен на преходност, доказателство за което е и разглежданият от нас факт, че те не образуват страдателен залог⁶.

IV. Лични непреходни vs. безлични преходни

Защо глаголи като *тършувам* и *ровя* (лични непреходни), макар да не могат да образуват личен пасив, все пак имат форми за квазипасив (*В стаята е тършувано, Виж как е ровено из нивата*), щом токущо недвусмислено изразихме мнение, че предикатите с един аргумент не се характеризират с преходност, докато, от друга страна, глаголи като *мързи (ме)* и *досмешава (ме)* (нелични преходни) не влизат в пасивни отношения?

---

⁶ За повече подробности около същността на преходността вж. също Хопър и Томпсън 1980.

1. Лични непреходни глаголи. Според нас отсъствието на обект при личните непреходни глаголи е феномен, който има на пръв поглед противоречиво влияние върху проявата на залог при тези глаголи. След по-внимателен прочит на фактите обаче се вижда, че влиянието е в две противоположни посоки, без някоя от тях да противоречи на другата.

От една страна, отсъствието на обект лишава тези глаголи от възможността да образуват лични форми за пасив чрез преместване на обекта в позиция на граматически подлог, тъй като такъв (обект) липсва. От друга страна, споменатото отсъствие дава възможност на страдателната им форма в квазипасив да се свърже с различен елемент от описваната ситуация (обикновено с обстоятелствено пояснение или непряко допълнение). Така глаголната форма като че ли описва цялата ситуация или поне някаква част от нея, която е различна от логическия обект на действието, но се осъзнава като негов (на действието) получател и прагматичен субект (тема на изречението). Срв.:

а. *Столът беше преместен в ъгъла, а чекмеджето отворено широко* – пасив;

б. *На стола беше сядано, а в чекмеджето тършувано* – квазипасив.

Тъй като в пасив сказуемото се съгласува с подлога и следователно предикатът описва признак на някакъв точно определен предмет от действителността, ситуацията се отличава с известна статичност – представяме си стол и чекмедже, които не са на местата си, върху тях е извършено действие, на чийто резултат сме свидетели посредством наблюдението на тези предмети. Във фокуса на изказването стоят столът и чекмеджето. Обстоятелствените пояснения *в ъгъла* и *широко* дават допълнителна информация, липсата на която не би променила съществено смисъла на изказването.

В квазипасив вниманието не попада само върху *стола* и *чекмеджето*. Този път сказуемото не е съгласувано с тях, защото те са с функция не на подлог, а на пояснение. Причината за това е семантическа – глаголите „сядам“ и „тършувам“ (за разлика от „премествам“ и „отварям“) са непреходни и не могат да имат обект на действието. Тук като че ли сказуемото и лексемата в подложната позиция си „поделят“ вниманието на адресата. Това е така независимо от волята на говорещия – той е принуден да се изрази по дадения начин, защото глаголите, които избира, не позволяват по-близка взаимовръзка между разглежданите елементи в изречението. Знаейки това, говорещият

ще използва този тип структури в случаите, когато иска да обхване в центъра на изказването не само предметите, но и действията, които те „търпят“. Описваната ситуация в тези случаи изглежда по-динамична именно поради отдалечаването на вниманието от *стола* и *чекмеджето*, но също и заради несвършения вид на глаголите, които най-често се използват в квазипасив.

Общото между пасив и квазипасив, както личи от двата примера, е игнорирането на деятеля и резултативността, породена от миналото страдателно причастие.

2. Безлични преходни глаголи. При безличните преходни глаголи (едноместни предикати) имаме формално изразено пряко допълнение с роля на експериентор, който заради описаната в точка III семантика, както и поради това, че не е получател, не може да заеме позиция на подлог. Така експериенторът на безличния глагол е синтактически перманентно „привързан“ към сказуемото в ролята на вътрешен аргумент, а това от своя страна не разкрива и възможност сказуемото да се свърже с друг елемент на описваната ситуация, тъй като фактически в изречението вече има наличен носител на предикативния признак⁷, а именно прякото допълнение – срв. *мързи (ме)*⁸.

При всички разгледани случаи липсата на субект (вършител или експериентор) или на обект (получател), съгласуван като подлог със сказуемото в изречението, води до безлична форма на глагола (квазипасив) или до безличен глагол.

От всичко изложено дотук личи, че за основа на залоговите отношения служи отношението между граматичното лице и действието. При липса на граматично лице или по-точно казано – в случаи на общо значение на граматичното лице, следва глаголт/конструкцията да не се определя по залог. Друг извод, който можем да направим, е, че преходността на глаголите е чисто семантична, а не формална черта, след като безлични глаголи с пряко допълнение не могат да образуват форми за пасив. От това можем да определим безличните глаголи с пряко допълнение – от типа *мързи (ме)* – като беззалогови и непреходни.

---

⁷ За термина носител на предикативния признак (НПП) вж. Бондарко 1992: 54.

⁸ По въпроса вж. също Бондарко 1992: 62 – 63, където авторът определя подобни структури като изразители на субектност, но с обектна интерпретация. Пак там се дава и тълкуване на въпроса за възможността и условията такива съчетания да съществуват в езика, както и на тяхната семантика в руския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1976:** Андрейчин, Л. Залогът в българската глаголна система. // *Помагало по българска морфология*. София: Наука и изкуство, 1976, 61 – 76.
- Бондарко 1992:** Бондарко, А. В. *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность*. Санкт-Петербург: Наука, 1992.
- Георгиев 2000:** Георгиев, С. Залог на глагола. // *Енциклопедия на съвременния български език*. В. Търново: ИПК „Свети Евтимий патриарх Търновски“, 2000, 136 – 138.
- Иванова 2009:** Иванова, Е. Ю. Признак „контролируемость действия“ в исследовательском аппарате сопоставительного синтаксиса (на материале славянских языков). // *Acta Linguistica*, vol. 3, № 3, 2009, 61 – 70.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. София: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Летучий 2010:** А. Летучий. Переходность. – <<http://rusgram.ru/Переходность>>, 2010.
- Летучий 2011:** Летучий, А. Б. *Безличность*. – <<http://rusgram.ru/Безличность>>, 2011.
- Минчев 2005:** Минчев, З. *За така наречения „имперсонален пасив“*. // *Лингвистични дискурси*. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова. Пловдивски университет. Научни трудове. Т. 43. Кн. 1. Сб. А. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2005, 149 – 164.
- Мирчев 1976:** Мирчев, К. За съчетанията на глагол имам + минало страдателно причастие в български език. // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 312 – 315.
- Пашов 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: Народна просвета, 1989.
- Стоянов 1980:** Стоянов, С. *Грамматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1980.
- Теодоров-Балан 1976:** Теодоров-Балан, А. Категория „Залог“. // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 57 – 59.
- Хопър и Томпсън 1980:** Hopper, P., Thompson, S. Transitivity in Grammar and Discourse в *Language*, vol.56, No.2 (Jun. 1980). – <<http://links.jstor.org/sici?=-0097-8507%28198006%2956%3A2%3C251%3ATIGAD%2.0.CO%3B2-U>>